

СВОБОДАТА В ИЗКУСТВОТО КАТО ПРОЯВЛЕНИЕ НА ВОЛЯТА

Валерия Ружина

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ философски факултет, катедра
"Социална, организационна, клинична и педагогическа психология", докторант

Резюме: Анализ чрез методите на критическата психология върху взаимосвързката между санкциите и цензурата в областта на изкуството и необходимите личностни черти на автори и артисти за борбата с тях и преодоляването им. Кратък обзор на примери и предпоставки за налагани ограничения върху свободата на изразяване и опитите за нейното гарантиране. Социалният контекст на артиста и личните му умения за справяне и изява – волята като водещ фактор в самостоятелното развитие на частното изкуство и популярността.

Ключови думи: цензура, свобода на изразяване, личностни черти, изкуство, социално общество

ARTISTIC FREEDOM AS A MANIFESTATION OF WILLPOWER

Valeria Rujina

Sofia University St. Kliment Ohridski Faculty of Philosophy, Department of Social,
Organizational, Clinical and Pedagogical Psychology, PhD candidate

Abstract: An analysis using the methodology of critical psychology regarding the connection between censorship and social sanction in art and the necessary personality traits to oppose and overcome them. A short look into examples and predispositions of enforced restriction on freedom of speech and efforts on guaranteeing it. Artists' social contexts, personal coping abilities and ability to stand out as a predictor of willpower – postulated as a lead factor in personal artistic growth and popularity.

Key words: censorship, freedom of speech, personality traits, art, society

Битката между идеята за свободата на изразяване и запазването на социалната приемливост е вечна и общочовешка (Preston, 2020). Още от средновековието църквата и артистите се състезават за влияние и си противоречат в тезите си за човешкото право на лично мнение и неговото изразяване и запазването на културните и обществени ценности. Поддържането на статуквото и мира и предотвратяването на подтикване към бунтове и революции са задачи на управляващите звена – било то културни или обществени. Те виждат в изкуството потенциал за въвеждане на идеи и ценности, които противостоят на установения ред.

Способността на изкуството да представя алтернативни гледни точки и да промотира контра култура се смята за опасност още от преди 1978г., но от тогава разполагаме с есето на Джон Гарднър – „За нравствеността в литературата.“. Той смята за необходимо да се установят правила за разпространението и създаването на истории, които биха могли да повлияят на хората. Работата му е цитирана и до днес – правилата за американски медии валидни до 50те години на двайсети век, т.нар. Hays Code (The Motion Picture Code, 1930) се основават именно на идеята за морален погром върху обществото, нанесен от неподходящи и морално осквернени истории. Специално внимание се отделя на жените, защото според автора те са уникално податливи на влияния от измислици (Nicolau, 2019).

Артистите са от другата страна на тази полемика. Свободата на изказване е кодирана като закон в много конституции, (U.S. const. first amendment, Българска конституция, чл, 11.) включително и Българската – „Всеки има право на свобода на изразяването на мнения. Това право включва свободата да отстоява своето мнение, да получава и да разпространява информация и идеи без намеса на държавните власти и независимо от границите.“, от 1991г. С условието, че не могат да бъдат изказвани идеи, подбуждащи към омраза, дискриминация, насилие и т.нар. „език на омразата“ или подкопаването на „доброто име“ на личност или организация. Именно по тази линия е напълно възможно и действително забраняването и цензурирането на изкуство, набедено за незаконно спрямо забраните за изразяване на „крайни идеи“.

Цензурата е добре познат похват, който доказано не работи (Holquist, 1994). Опитите за цензура водят само до популяризиране на идеите или поне текстовете, съдържащи материал, поставен под забрана. Нацисткия режим гори книги, съдържащи както политически теории за противоположни идеологии, така и „дегеративни“ материали – т.е. такива, които съдържат информация за културни и ценностни различия спрямо режима. Авторитарното налагане на начин на живот и мислене не преуспява – хората продължават да мислят и да търсят, да бягат и да пазят себе си и тези, които ценят. Режима пада през 1945г. без да успее да наложи изцяло културните си виждания върху света и населението.

Цензура има и до днес – както на материали възхваляващи гореспоменатия режим, все още завладяващ умовете на мнозина, така и на доста по-невинни материали. В много страни (Human Dignity Trust, 2024) е забранено разпространението на обучителни и позитивни материали спрямо хора с различна сексуална ориентация, например, включително в Русия от 2013г. и частично в България от 2024г. Какво дефинира промотиране на идеология е оставено в ръцете на конкретния наложител на спазването на закона. Ясно дефинираните критерии са спънка за ефективната цензура – ако има правила, то артистите ще могат да ги заобиколят. Неяснотата позволява разширяване на забранените материали по преценка, и съответно санкционирането на нежелани за авторитета фигури, независимо дали те са прекрачили законовата граница или не.

Разглеждането на цензурата като оръжие срещу политически опоненти и цели е показателно за т.нар. „културна война“ в съвременното ни. Средства, представени като защитаващи гражданите, всъщност ограничават правата и свободите им, налагат конформизъм към основната идея на доминиращата култура и политика и повеляват общи ценности, определени не от обществото, а от „избраните“ – лидерите, поставили себе си под похлупак.

Изкуството често е начина за лична борба срещу наложените санкции върху индивида (Mill, 1859). От Българското възраждане и творбите асоциирани с него виждаме пример как една идея се поражда в сърцата дори преди да се реализира – тя се пази като вътрешна ценност на един народ, копнеещ за свобода и не забравил собствените си култура

и език, собствените си устои, изразени в безброй стихотворения, песни, романи, лична кореспонденция и вдъхновени идеали (Георгиев, 2018).

Какво кара един артист, един човек, да не се подчинява на закона или на доминиращата култура? Какво прави една творба по-ценна от един живот? Способността да отговаряш сам за своите ценности, да определяш сам идеалите си, да дефинираш битките, които си заслужават. Изкуствоведите са хора, чиято ценностна система често поставя символа, идеала, творението, над физическата реалност и оцеляване (Cabeça, 2022). Когато имаш какво да кажеш, желанието за споделяне и за единство надделява опасността от санкция (Mill, 1859). След девети септември 1944г., революцията поставила началото на Народна Република България, много идеалисти и „врагове на народа“ се превръщат в политически затворници. Самата революция пристига у нас с много съпътстващо изкуство – Лилиев, който и до днес се изучава в часовете по литература; т. нар. „родоначалник на работническата („пролетарската“) поезия у нас Димитър Полянов и много други. Идеята за общото благо и равенство покорява сърцата на не един писател и поет, които пишат за благата на социализма. Революцията отново започва първо в сърцата, макар и не покорила всички или за дълго. Но това не спира развиването на идеята за демокрацията, идея победила през 1989г. със собствените си наративи и идеали, лични и човешки борби за независимостта на България от източния блок.

В крайна сметка, каква личност е необходима, за да пребори ограниченията и заплахите, не само да иска но и да има смелостта да постави публично своите идеи. Нравствеността е особеност на всеки, но творецът, контра културният творец, е особена личност, която поставя необходимостта от изкуство над личното оцеляване. Нещо повече, той е човек, който може да устои на нападките и личната несигурност, който може да се пребори – или поне смее да се бори – с властта и често с общественото мнение, за да демонстрира и изкаже изкуството си.

Фонтанът на Дюшан е една от най-бележитите творби на модерното изкуство. Не толкова заради физическата си ценност – това е просто един писоар приет за експозиция като произведение на изкуството през 1917г. Ценно тук е посланието – въпрос към масата и

към елита, Какво е изкуство? Какво е по-важно – изяществото, или идеята зад изпълнението? Какво ни кара да се замислим, да се променим, да разгледаме света от друга гледна точка – поредният реалистичен пейзаж или провокацията, която ни предлага един иначе пошъл предмет, поставен в егалитарна обстановка?

Изисква се воля, изисква се смелост и страст да поставиш себе си пред осъдителния поглед на обществото и на установените културни норми. Дюшан подава обърнатия на обратно писоар като експонат, защото Обществото на Независимите в Ню Йорк обявява, че ще приеме всяко произведение на артист, който заплати такса от 6 долара. Няма жури, няма ограничения. Това му позволява тази и други ексцентрични заигравки с общественото мнение, позволява му да бъде провокативен и да задава въпроси, чиито отговори всеки трябва да намери сам в себе си. По-късно снимката на „фонтана“ на фона на модернистичната картина на Марзден Хартли се превръща на свой ред във вид провокация към модернизма.

Осъзнавайки неефективността на заплахите и грубата цензура – включително законови ограничения – в днешно време се ползват и по-изтънчени и непреки похвати за ограничение на артистичната свобода (Smith, 2022). Самите съвременни платформи и методи за разпространение на материал имат вътрешни правила, които ограничават съдържанието. С цел спазване на нормативни изисквания или такива на големите компании за заплащане; или просто с цел привличане на повече потребители от различни възрастови групи. Резултатите са едни и същи – т. нар. свободни интернет и публични медии също опосредстват ограничения и изисквания към потребителите си.

Дори и може би не винаги нарочно или целево, икономическите условия също оказват влияние върху това какво е практично да се създава. Пазарната икономика предполага оцеляване на най-търсените стоки и производители, в това число и изкуството. Кино, театър, книги – превърнати в неща, които купуваме и продаваме, плащаме за привилегията да бъдем развеселени или поучени, да видим новаторски идеи и представи. Освен върху публиката, това има и неизменен ефект върху създателите, авторите на произведенията, които трябва да си купим.

Популярността продава, а тя се гради чрез познатост и близост (Keuschnigg, 2015). Колкото по-популярно е нещо, толкова повече пари прави то. Тоест, ако искаме да бъдем чути, нашите идеи да бъдат видени и разпознати, то трябва да ги представим във формат, познат и достъпен за широката публика. Твърде често теми, които са твърде тежки или сложни „изпадат“ от публичното ползване и техните автори са обречени на забрава.

А в пазарната икономика, за да ядеш трябва да печелиш. А печалбата от изкуство работи само ако си популярен. Съответно ако спазваш културната норма. В контекст на късен стадий на капитализъм и повсеместна нарастваща инфлация (International Monetary Fund, 2024) все по-малко хора избират артистични реализации, а ако го правят то е като втора или странична работа (Higgs, 2008). При тези условия само за да имаш възможността да твориш ти трябва да имаш и добри условия.

Но дори и да ги имаш, повечето масови медии са собственост на корпорации – Холивуд контролира огромна част от филмовия пазар, най-масово консумираното изкуство. А филмите, които се продуцират са базирани на това, колко ще спечелят, а не какво искат да кажат авторите (Mathos, 2022). В този смисъл, да си професионален писател, артист, е необходимо да умееш да спазваш изискванията на продукцията, а не своите собствени. Мега корпорации държат и модерния пазар на видео игри, огромни издателства налагат своите изисквания към авторите си, музикалните студиа продуцират музика за масите по поръчка, градят образи за консумация, повечето пазарни форми на изкуство подлежат на намордника на пазара.

Какво остава за независимите артисти? Разбира се, те съществуват. Собствени публикации и малки филмови студиа, често упреквани като нискобюджетни и несъвършени. Публиката е свикнала на зрелища и продукции за милиарди, съответно невъзможността на един независим артист да вложи капитал в творчеството си се отразява на продуктивността му (Brown, 2019). Тези „инди“ (англ. independent – независими) артисти са поставени под изключително неблагоприятни условия на труд и съзидание.

Въпреки това много оцеляват. Именно волята и способността за придържане към целта, намиране на начини за справяне и пробив, подпомагат съществуването на изкуство, което не е „по поръчка“ на студия и корпорации. Пръст за това има и свободното разпространение и достъп до информация в интернет, или по-скоро умението за навигиране на изискванията към съдържанието там – отново черта на устремения създател. Изграждането на общност около независими артисти, подкрепата им от единомислещи съратници и възможността за лична реклама и комуникация с крайния потребител и консуматор на изкуството опосредстват почти революционното съществуване на независими идеи и погледи (Johnson, 2021).

Но и за това се изисква изключителна смелост и воля – да поставиш себе си пред съда на масите, да покажеш лицето и душата си, да създаваш нещо свое, вместо да се подведеш по стандарта на еднообразните т.нар. „инфлуенсъри“ (англ. influencer – влиятел/ен). Собственият образ, собствените мисли изискват волята не само да пробиеш, но и да останеш верен на себе си и на идеята си, на изкуството си.

Волята като основна функция и дефиниция е именно умението да устояваш на изкушение (APA, 2012). Изкушението от конформизъм, да се поведеш по общото мнение и да си еднакъв и „нормален“. Изкушението от това да замълчиш и да не поставиш мишена на гърба си, от това да си в безопасност макар и нечут. Изкушението на парите – идеята, че ако правиш нещо популярно и ти ще станеш богат. Волята да устоиш на другите и на обществото, да останеш верен на себе си и да намериш начин да изкажеш това, което чувстваш. Волята да създаваш, в очите на опасността и на бедността и на доминиращата култура. Волята да не спреш, да продължиш да бъдеш себе си. Дори знаейки, че може и да няма награда за усилията, или тя може да дойде след смъртта ти. Волята като умението да продължиш напред, знаейки, че има смисъл, дори и да не е видим в момента (APA, 2012).

Библиография:

- Георгиев, Л. (2018). Критическата психология на българската история.
- Конституция на република България (1991 -).
- АРА, (2012). What you need to know about willpower. American Psychological Association.
- Brown, K. (2019). The effects of censorship on modern art movements. University of Chicago.
- Cabeça, P. T. (2022). Art as a representation of human survival.
- Gardner, J. (1978). On Moral Fiction.
- Higgs, P., Cunningham, S., Bakhshi, H. (2008). Beyond the creative industries: Mapping the creative economy in the United Kingdom.
- Holquist, M. (1994). ‘Corrupt Originals: The Paradox of Censorship’
- Human Dignity Trust. (2024). Map of Jurisdictions that Criminalise LGBT People.
- International Monetary Fund. (2024). Inflation rate, average consumer prices. Annual percent change.
- Johnson, L. (2021). The impact of censorship on artistic innovation: Case studies from modern art. *Journal of Contemporary Art*
- Keuschnigg, M., (2015). Product success in cultural markets: The mediating role of familiarity, peers, and experts. *ScienceDirect*.
- Mathos, S. J. (2022). “The Rise of Skywalker” — and the Rise of Aesthetic over Ideology.
- Mill, J. S. (1859). On liberty. Parker, Son, and Bourn.
- Nicolau, E. (2019). The Hays Code Made Hollywood Hell On Earth For Women.
- Preston, D. (2020). Art and freedom: A history of artistic freedom.
- Smith, J. (2022). Art and censorship: A critical study. *Art Journal*
- The U.S. Motion Picture Code of 1930
- U.S. Constitution, amend. I. (1791 -).